

TÜRKİYE İLE AVRUPA TOPLULUĞU ARASINDAKİ GEÇİŞ DÖNEMİNİ DÜZENLEYEN ESASLAR VE TÜRKİYE'NİN KARŞILAŞTIĞI SORUNLAR

Dr. B. Esra ÇAYHAN*

I. GEÇİŞ DÖNEMİNİ DÜZENLEYEN ESASLAR: KATMA PROTOKOL

Türkiye-Avrupa Topluluğu İlişkilerinde Geçiş Dönemi'ni başlatan Katma Protokol, İkinci Mali Protokol ve Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu Yetki Alanına Giren Maddelerle İlgili Antlaşma ile birlikte, 23 Kasım 1970 tarihinde Brüksel'de imzalanmıştır. Topluluk üyesi ülkeler ve Türkiye Cumhuriyeti parlamentoları tarafından onaylandıktan sonra, 1 Ocak 1973 tarihinde resmen yürürlüğe girmiş olan Katma Protokol'ün imzalanmasından yürürlüğe girmesine kadar geçen süre içinde ise, 1 Eylül 1971'den itibaren, ticari hükümleri işleten Geçici Antlaşma uygulanmıştır (1).

Türkiye ile Avrupa Topluluğu arasında çetin görüşmeler sonucu imzalanan Katma Protokol ve İkinci Mali Protokol (2), 5 Temmuz 1971'de Millet Meclisi tarafından onaylanmış, oylama sırasında Adalet Partisi (AP) ve Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP) üyeleri olumlu, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ve Demokratik Parti (DP) üyeleri ise olumsuz oy kullanmışlardır (3). Katma Protokol görüşmelerinde AP ve CGP'nin Geçiş Dönemi'nin başlaması için koşulların uygun olduğunu ileri sürmelerine karşın, CHP ve DP üyeleri Türkiye'nin ekonomik durumunun Geçiş Dönemi'ndeki yükümlülükleri kaldırmak için henüz elverişli olmadığını savunmuşlardır (4).

Türkiye'deki siyasal partiler arasında görüş ayrılığı yaratmış olan Katma Protokol'ü imzalayan Topluluk ve Türkiye,

"Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu arasında bir ortaklık yaratan Anlaşmanın Ortaklığın Hazırlık Döneminden sonra bir Geçiş Dönemi öngördüğünü GÖZÖNÜNDE BULUNDURARAK,

Ortaklık Anlaşması hedeflerine uygun olarak, Hazırlık Döneminin Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu arasında genellikle ekonomik ilişkilerin güçlendirilmesine ve

* MARMARA ÜNİVERSİTESİ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü

özellikle ticari alışverişlerin gelişmesine büyük ölçüde katkıda bulunduğunu KAYDEDEREK,

Hazırlık Döneminden Geçiş Dönemine intikal için şartların biraraya geldiği KANISINA VARARAK,

Söz konusu Geçiş Döneminin gerçekleşme şartları, usulleri, sıra ve süreleri ile ilgili hükümlerini bir Katma Protokol ile tesbit etmeye AZMEDEREK, Geçiş Dönemi süresince Akit Tarafların, karşılıklı ve dengeli yükümler esası üzerinden, Türkiye ile Topluluk arasında bir gümrük birliğinin gitgide yerleşmesini ve Ortaklığın iyi işlemlerini sağlamak amacıyla Türkiye'nin ekonomik politikalarının Topluluğunkilere yaklaştırılmasını ve bunun için gerekli ortak eylemlerin geliştirilmesini sağlayacaklarını GÖZÖNÜNDE TUTARAK" (5),

Geçiş Dönemi'nin gerçekleşme şartlarını, usullerini, sıra ve sürelerini bu Protokol ile tesbit etmişlerdir (6).

Katma Protokol, Malların Serbest Dolaşımı (7), Kişilerin ve Hizmetlerin Dolaşımı (8), Ekonomi Politikalarının Yaklaştırılması (9), Genel ve Son Hükümler (10) olmak üzere dört ana kısımdan oluşmaktadır.

Malların serbest dolaşımı konusunda, Türkiye ile Avrupa Topluluğu arasında sanayi ürünlerinde gümrük birliği kurulması (11) ve miktar kısıtlamalarının kaldırılması (12) belirli esaslara bağlanmaktadır. Tarım ürünlerinde ise, Ortak Tarım Politikası yürütülmesi sonucu Topluluğa ithali özel bir düzene bağlı ürünlere uygulanan rejim (13) temel alınmaktadır.

Kişilerin ve hizmetlerin dolaşımı alanında Türkiye ile Topluluk üyesi ülkeler arasında işçilerin serbest dolaşımı ile yerleşme hakkı ve serbest hizmet edimindeki kısıtlamaların kaldırılması (14) ele alınmaktadır.

Ekonomi politikalarının yaklaştırılması için Türkiye'nin, Topluluğun rekabet ve vergileme konusundaki mevzuatıyla kendi mevzuatını uyumlaştırması gerekmektedir. Ayrıca ekonomi ve ticaret politikalarının koordine edilmesi için de Topluluk ve Türkiye'nin, Ortaklık Konseyi'nde düzenli olarak danışmalarda bulunmaları öngörülmektedir (15).

Genel ve son hükümler ise, Katma Protokol'ün imzalanması, onaylanması ve yürürlüğe girmesi gibi esasları içermektedir (16). Geçiş Dönemi, Protokol'deki özel hükümler saklı tutulmak üzere, on iki yıl olarak belirlenmektedir (17). Bu süre içinde gerek Türkiye'ye gerekse

Topluluğa, ekonomilerinde bazı koruma önlemleri alabilme hakkı tanınmaktadır (18).

Katma Protokol'ün yürürlüğe girmesinden itibaren Türkiye'nin sanayi ürünlerindeki yükümlülüklerinin artması, tarım ürünlerindeki avantajlarının ise giderek azalması söz konusu olmuştur. Ayrıca emeğin serbest dolaşımı da bir türlü gerçekleştirilememiştir. Sanayi ve tarım ürünleri ile serbest dolaşım konusundaki sorunlar 1980'li yılların sonunda da sürmektedir. Bu nedenle, aşağıda, bu üç alanda Türkiye açısından karşılaşılmış olan güçlükler ele alınacaktır.

II. GEÇİŞ DÖNEMİNDE TÜRKİYE'NİN KARŞILAŞTIĞI SORUNLAR

A. Sanayi Ürünleri

Katma Protokol'ün yürürlüğe girmesiyle birlikte Topluluk, Türkiye çıkışlı sanayi ürünleri ithalatına uyguladığı gümrük vergileri ile eş etkili vergi veya resimleri (19) ve bu ürünlerdeki miktar kısıtlamalarını kaldırmıştır (20). Türkiye ise gümrük vergilerini 12 ve 22 yıllık listeler çerçevesinde kaldıracaktır (21). Miktar kısıtlamalarının da 22 yıl sonunda tamamen kaldırılmış olmasıyla birlikte (22) Ortak Gümrük Tarifesi yürürlüğe girecektir (23).

23 Kasım 1970 tarihinde **Katma Protokol**'ün imzalanmasından kısa bir süre sonra, 1 Temmuz 1971'de Avrupa Topluluğu, 77'ler adıyla bilinen gelişmekte olan ülkelerin bazı ihraç mallarına uyguladığı gümrükleri kısmen veya tamamen kaldırmıştır. "Genelleştirilmiş Preferanslar" adı altında uygulanan bu sistem, Türkiye'nin özellikle tekstil ürünlerinde şiddetli bir rekabetle karşılaşacağıının ilk göstergesi olmuştur (24).

Türkiye'nin ticari avantajlarının hızla azalmasındaki ikinci bir etken de İngiltere, İrlanda ve Danimarka'nın 1 Ocak 1973'te tam üye olarak Topluluğa katılmış olmalarıdır. Bu durumda, **Katma Protokol** gereğince Türkiye'nin sanayi ürünlerinde altı üyeye vermiş olduğu tavizler, bir **Tamamlayıcı Protokol** ile birlikte üç yeni üyeye de tanınmıştır (25). Daha sonra üye sayısının on ikiye çıktığı gözönünde tutulursa, genişlemenin Türkiye açısından getirdiği olumsuzluklar daha iyi anlaşılabilir.

Türkiye'nin yükümlülüklerindeki bir diğer artış da Topluluğun, Avusturya, İsveç, İsviçre, İzlanda, Portekiz (26), Norveç (27) ve Finlandiya (28) ile yaptığı serbest ticaret bölgesi kurulmasına yönelik antlaşmalar nedeniyle ortaya çıkmıştır. Bu antlaşmalar uyarınca söz konusu ülkelerle Avrupa Topluluğu arasında sanayi ürünlerine uygulanan gümrük vergileri ve miktar kısıtlamaları, 1 Temmuz 1977'ye

kadar (29) -Portekiz ve İzlanda için 1 Ocak 1980'e kadar uzatılmak kaydıyla- (30) kaldırılacaktır. Böylece Geçiş Dönemi'nde Türkiye'nin sanayi ürünlerinde üstlendiği yükümlülükler, Batı Avrupa'da geniş bir serbest değişim alanının gündeme gelmesiyle birlikte, gittikçe daha fazla sayıda ülkeyi kapsamaya başlamıştır.

Türkiye açısından sanayi ürünlerindeki en önemli sorun, tekstil ihracatındaki kısıtlamalardır. Topluluğun, Türkiye çıkışlı sanayi ürünleri ithalatına uyguladığı gümrük vergileri ve miktar kısıtlamalarını kaldırmış olmasına karşın, tekstil ürünleri bu konuda önemli bir istisna oluşturmaktadır. Oysa Türkiye'nin Topluluğa satabileceği sanayi ürünleri arasında ilk sırayı tekstil ürünleri almaktadır.

Topluluk tarafından konulan tekstil kısıtlamalarının temel nedeni, 1960'lı yılların ikinci yarısından itibaren gelişmekte olan ülkelerin Topluluk pazarını ele geçirmeye başlamalarıdır. Topluluk tekstil sektöründe gittikçe artan işsizliği önlemek için 1978 yılı sonuna doğru 26 ülke ile "gönüllü ihracat kısıtlaması antlaşmaları" imzalamıştır (31). 1979 yılında ise Malta, Tunus, Yunanistan, Portekiz, İspanya, Yugoslavya, Fas gibi Topluluğun özel ilişki içinde bulunduğu ülkelerle yapılan antlaşmalarla da, çeşitli kategorilerde gönüllü ihracat kısıtlaması getirilmiştir (32).

Türkiye de 1982 yılında, Topluluğa yaptığı pamuk ipliği ihracatını yılda 75.500 tonluk bir kontenjanla sınırlamayı kabul etmiştir. Böylece Türkiye'nin Avrupa Topluluğu'na yönelik sanayi ürünleri ihracatında % 20-25 dolayında bir bölüm, Katma Protokol'deki malların serbest dolaşımı ilkelerinin dışına çıkarılmıştır (33).

Özetlemek gerekirse, "Genelleştirilmiş Preferanslar" sisteminin uygulanması, Topluluğun genişlemesi, Batı Avrupa'da büyük bir serbest ticaret alanının kurulmaya başlanması ve Topluluğun tekstil ürünleri ithalatına getirdiği kısıtlamalar, Türkiye'nin sanayi ürünleri alanında çeşitli sorunlarla karşılaşmasına yol açmıştır.

Türkiye'nin tam üyeliğe geçiş sürecinde ise, gümrük vergilerinin kaldırılmasının Türk sanayii açısından ciddi sorunlar doğuracağı, çeşitli iktisatçıların ortak görüşüdür. Koruma duvarlarının kaldırılması ile birlikte Türkiye'nin sanayide rekabet gücünün ortadan kalkacağı ifade edilmektedir:

"Türk Sanayii, bugün yüksek gümrük duvarlarında rekabet etmeye çalışan bir sanayi durumunda. Teşvikler çok yüksek. Koruma duvarı olmazsa Türkiye rekabet edemez" (34).

"Türkiye bugün, gümrük duvarlarının kaldırılmasına hazır mı? Bununla ilgili kesin bir çalışma yok. Bunun dışında, sanayici buna dayanamaz. Çok ciddi sebepleri var.

Durmadan yapılan devalüasyonlar, girdi maliyetlerini devamlı artırıyor. Belki Avrupa'nın bize terk ettiği bazı sanayiler gibi, yine bazı sanayileri terk eder ve kendisi sadece ultra teknoloji üretimine geçer. Onların terk ettiği sanayilerde rekabet edebiliriz" (35).

Ayrıca,

"... yüzde 5'i aşmayan, GSMH'nin yüzde 5'ini aşmayan, Türkiye için aşırı düşük düzeyde bir yatırım söz konusudur.

Peki AET'ye kim giriyor? Türk sanayicisi giriyor. Ama özel sektörün yarattığı ve yaratacağı Türk sanayii. Eğer bunun kan deveranını sağlayamazsak ve hatta ona engel olursak, ... AET'ye girdiğimiz takdirde sanayimiz büyük çapta bir sarsıntı geçirecektir" (36).

Bu durumda,

"Eğer çok yoğun bir şekilde sanayiın bir kısmının batması söz konusu veya faaliyetini tatil etmesi söz konusu ise, ... yoğun bir işsizlik ortaya çıkacaktır, ...

... AET de bunu düşünecektir. Zaten iki milyonunuz muhtemel misafirlerimizdir diyorlar ve buna nasıl engel olacaklarını düşünüyorlar, buna birkaç yüz bin de ilave edersek bu kapanan müesseselerden, elbette ki başımız derde girer derler ve en azından bu konuyu gündeme getirmemek için, yahut da Türkiye'nin istediği şartlar altında kabul etmemek için ellerinden geleni yaparlar" (37).

Öngörülen bu sorunlardan başka, Türkiye'de ücretlerin düşük olması nedeniyle Avrupa Topluluğu sermayesinin gelmesi umudu da, verimliliğin düşüklüğü sebebiyle mümkün görülmemektedir (38).

B. Tarım Ürünleri

Katma Protokol'e göre tarım ürünleri alanında Türkiye ile Topluluk arasında serbest dolaşımın gerçekleşmesi için gerekli hükümler, 22 yıllık dönemin sonunda saptanacaktır. Bu süre içinde Türkiye, Ortak Tarım Politikası'na uyum sağlayabilmek için kendi tarım politikasında gerekli düzenlemeleri yapacaktır (39).

Geçiş Dönemi'nde tarım ürünlerine uygulanacak olan rejim, Katma Protokol'ün 6 sayılı Ek'inde tesbit edilmiş ve bu rejimin, taraflardan herhangi birinin isteği üzerine, Katma Protokol'ün yürürlüğe girişini izleyen yıl ve daha sonra da iki yılda bir, Ortaklık Konseyi tarafından incelenmesi kabul edilmiştir (40).

Katma Protokol'ün yürürlüğe girmesinden sonra Türkiye'nin tarım ürünleri alanında karşılaştığı başlıca sorun, Topluluğun uyguladığı Akdeniz politikası olmuştur. Bu politika çerçevesinde Avrupa Topluluğu, Fas, Tunus, İspanya, İsrail, Yugoslavya, Kıbrıs, Malta, Mısır, Lübnan, Ürdün, Cezayir, Suriye gibi ülkelerle ticaret antlaşmaları imzalamıştır. Böylece Topluluk ürünleriyle rekabet etmeyen tarım ürünlerinin sürekli ve ucuz olarak sağlanması, sanayi ürünlerinde ise Topluluğa yeni pazarlar açılması amaçlanmıştır (41).

Büyük bir bölümü tarım ürünleri ihracatçısı olan Akdeniz ülkelerinin Topluluk pazarına girmeleri, Türkiye'nin tarım ürünlerindeki avantajlarının hızla azalmasına neden olmuştur. Böylece Geçiş Dönemi'nde Türkiye açısından sanayi ürünlerindeki yükümlülüklerin artması ile birlikte, tarım ürünlerindeki avantajların erozyona uğraması da temel bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Birer Akdeniz ülkesi olan İspanya, Portekiz ve Yunanistan'ın tam üye olarak Topluluğa katılmaları ise bu sorunun daha büyük boyutlara ulaşmasına yol açmıştır. Çünkü Türkiye Topluluğun Akdeniz politikası çerçevesinde ayrıcalıklar tanıdığı ülkeler dışında, yeni üyelerle de rekabet etmek zorundadır.

Geçiş Dönemi'nde tarım ürünlerindeki avantajları erozyona uğramış olan Türkiye'nin, Topluluğa tam üye olması durumunda büyük ölçüde tarım ürünleri ihraç edebileceği yolundaki umutların ne derece gerçekleşeceği ise, tartışma konusudur:

"Türkiye AT'ye tam üye olarak katılırken -tabii ne ihraç ederiz, ne ithal ederiz diye düşünüldüğünde- Türkiye'nin bütün karşılaştırmalı üstünlük araştırmaları, karşılaştırmalı üstünlüğünde en yüksek düzeyde tarımı gösteriyor, dolayısıyla Türkiye ilk aşamada büyük çapta tarım ürünleri ihraç eder filan gibi yanılgılara kapılmamak lazım. Topluluk tarım pazarı iyice durağan bir pazar. Bu durağan pazarda ..: Bugün uygulanan politika kesinlikle piyasa rekabetine yer vermez. Çünkü politikanın özelliği aynı fiyat düzeyinde Topluluk'un her tarafında ortaya çıkan açığa göre ithalat yapılması, ortaya çıkan fazlaya göre ihracat yapılması. Dolayısıyla fiyat rekabeti yok bu düzenin içinde. Türkiye'nin ben daha düşük fiyatlarda üretiyorum, dolayısıyla fiyat rekabeti yapabilirim kanısına kapılmaması lazım.

Çünkü her ne kadar tarım böyle serbest rekabet düzeninde bir kesimdir filandır diye düşünüyorsak da, bu Topluluk piyasa düzenine tâbi olan ürünler için söz konusu olmayacaktır, fiyat rekabetinin yapılması. Türkiye de aynı fiyatlara tâbi olacaktır, Topluluk fiyatlarına. Bu fiyatlarda

ortaya çıkan fazlaya ve açığa göre ithalat ve ihracat ortaya çıkacaktır. Ama açık olarak görünen, bu günden görünen subjektif değerlendirmeye göre öngörülecek olursa, Türkiye..., büyük çapta hayvansal ürünler ithalatçısı ve birtakım bitkisel ürünlerin de ihracatçısı, ki eğer o da kaliteleri tutturabilirse, ihracatçısı olabilir. Onun dışında büyük çapta ihracatı olması mümkün değildir (42).

C. Serbest Dolaşım

Katma Protokol'e göre,

"Türkiye ile Topluluk üyesi Devletler arasında işçilerin serbest dolaşımı, Ortaklık Anlaşmasının 12'nci maddesinde yer alan ilkelere uygun şekilde, anlaşmanın yürürlüğe girişinden sonra on ikinci yılın sonu ile yirmi ikinci yılın sonu arasında kademeli olarak gerçekleştirilecektir:

Ortaklık Konseyi bu konuda gerekli usulleri kararlaştıracaktır" (43).

Buna göre serbest dolaşım ilkesinin, Ankara Antlaşması'nın yürürlüğe giriş tarihinden itibaren 12. yılın sonu ile 22. yılın sonu arasındaki dönemde, yani 1976-1986 yılları arasında, gerçekleştirilmiş olması gerekirdi. Ancak serbest dolaşım uygulaması 1980'lerin sonunda hâlâ başlatılmamıştır. Günümüzde Avrupa Topluluğu ile ilişkilerde karşılaşılan sorunların belki de en önemlisini serbest dolaşım konusu oluşturmaktadır.

Serbest dolaşım konusunun Topluluk ile Türkiye arasında bir sorun oluşturması, Ekim 1973'te Arap ülkelerinin petrol boykotu ilan etmeleri ile birlikte petrol ürünleri ve hammaddelerdeki fiyat artışlarının Batı Avrupa ekonomilerini sarsmasına dek uzanmaktadır. Avrupa Topluluğu ülkelerinde enflasyon ve işsiz sayısında fırlamalar görülmesi, yabancı işçi alımının durdurulmasına ve bir bölümünün geri gönderilmelerine yol açmıştır.

Petrol krizi ile başlayan yabancı işçiler sorununa, 1980 yılında Batı Almanya, Fransa ve Benelüks ülkelerinin Türk vatandaşlarına vize uygulamaya başlamaları ile yeni bir boyut eklenmiştir (44). Böylece serbest dolaşım konusunun kısa sürede çözümlenebilecek bir mesele olmadığı ortaya çıkmıştır.

Avrupa Topluluğu ülkelerinde çalışan Türk işçilerinin büyük bir bölümü Batı Almanya'da oldukları için, serbest dolaşım konusu 80'li yıllarda Batı Almanya ile Türkiye arasındaki diplomatik ilişkilerde sık sık ele alınmıştır. Özellikle Temmuz 1985'te Batı Almanya Başbakanı

Helmut Kohl'un Türkiye'yi ziyareti sırasında, Türk basınında, Türk hükümetinin 1 Aralık 1986 tarihinde başlaması gereken serbest dolaşımın ertelenmesini kabul ettiği yolunda haberler çıkmıştır.

Başbakan Özal'ın,

"Biz, serbest dolaşım konusunda Federal Almanya'nın bu büyük problemi varken, bu konunun üzerinde ağırlıklı ısrarlı olmamızın bir fayda sağlamayacağı muhakkaktır" (45).

diyerek görüş belirtmesinin ardından, çeşitli yayın organlarında, serbest dolaşımın ertelenmesi karşılığındaki Türk talepleri açıklanmıştır.

Buna göre Türkiye, Batı Almanya'dan alınan savunma yardımının 130 milyon marktan 200 milyon marka çıkarılmasını ve 400 milyon marklık ek yardım verilmesini istemiş, ayrıca beş yıldır toplanamayan Türkiye-Avrupa Topluluğu Ortaklık Konseyi'nin yapılması için Batı Almanya'dan destek aramıştır (46).

Türkiye'nin bu talepleri sonuçsuz kalmış, ancak Kohl serbest dolaşımın ertelenmesine karşılık şu önerileri sunmuştur:

- 1- Federal Almanya'da çalışan Türk işçilerinin çalışma ve yaşam koşullarının iyileştirilmesi
- 2- Almanya'da yasal olarak yaşayan Türklerin daha iyi çalışma ortamına girmeleri (işçi eş ve çocukları)
- 3- Yeni bir iş için başvuruda bulunan Türklere diğer ülkelerin vatandaşlarına nazaran öncelik tanınması
- 4- Ulusal düzenleme çerçevesinde diğer aile fertlerinin gelmesine müsaade edilmesi
- 5- Kesin dönüş yapan işçi çocuklarının eğitilmesi için Almanya tarafından 80 öğretmen gönderilmesi" (47).

Batı Almanya'nın serbest dolaşım ile ilgili görüşlerini Kohl şöyle özetlemiştir:

" Serbest dolaşım hukuki bakımdan AET'yi ilgilendiriyor. Ancak Ortak Pazar ülkelerinde yaşayan 1.87 milyon Türk'ün 1.5 milyonu Almanya'da olduğu için daha çok bize yönelik. Bu soruna çözüm yolu basit değil. Ancak Almanya bir göçmen ülkesi değildir. Bu nedenle soruna her iki tarafı da tatmin edecek mantıklı ve pragmatik bir çözüm bulunacağına inanıyorum. Ankara'da çözümler konusunda alternatifler üzerinde durduk. Görüşmeler Bonn'da devam edecek" (48).

Serbest dolaşımın resmen başlaması gereken 1 Aralık 1986 tarihinden itibaren, konu yeniden canlılık kazanmıştır. Avrupa Topluluğu, Katma Protokol'ün 36. maddesine göre serbest dolaşım ile ilgili usullerin Ortaklık Konseyi'nce tesbit edilmesi gerektiğini ileri sürmekte ve serbest dolaşımın otomatik olarak başlatılmasının söz konusu olmadığını vurgulamaktadır. Başka bir deyişle, Topluluk açısından, serbest dolaşımın Türkiye'ye karşı yerine getirilmesi gereken bir yükümlülük olduğu kabul edilmemektedir (49).

Türkiye'deki uluslararası hukukçuların görüşlerine göre ise, Türkiye serbest dolaşım hakkını elde etmiştir ve Avrupa Topluluğu'ndan bu yükümlülüğü yerine getirmesini isteyebilir. Hukuksal açıdan ne Avrupa Topluluğu ülkeleri, ne de Türkiye antlaşmaları askıya alma yetkisine sahip değildir (50).

Ancak Katma Protokol'deki 36 no.lu maddenin kişiler bakımından hak doğurması ise hukuki yönden oldukça tartışmalıdır. Çünkü antlaşmalarda kişiler lehine açıkça bir takım haklar tanınmış değildir. Türkiye'deki uzmanların da kabul ettikleri gibi,

".. somut ve bireysel haklar açıkça bu antlaşmada tanınmış olsaydı, o zaman bir Türk vatandaşı kalkıp 1 Aralık tarihinden itibaren doğrudan bunlardan yararlanma durumunda olurdu. Ama şimdi serbest dolaşım hakkı, özü itibarıyla tanınmış bulunmasına rağmen, bunun içeriği bugün için tam olarak saptanmamış bulunuyor. Dolayısıyla, bir Türk vatandaşı bir AET üyesi devletten, bu antlaşma hükmüne dayanarak, serbest dolaşım hakkı isteminde bulunduğu zaman, ..., AET bu konuda Türkiye'den değişik bir yoruma giriyor. Ve dolayısıyla AET'nin Türk vatandaşlarına karşı henüz somut hakların doğmadığını ileri sürmesi ve dolayısıyla onların AET kapılarına dayanması durumunda anlaşma hükmünün özünde tanıdığı hakkı uygulamama yoluna gitmesi olasılığı vardır ..." (51)

1 Aralık 1986 tarihinden itibaren Türk vatandaşlarının, Avrupa Topluluğu üyesi devletlerin mahkemelerine veya Adalet Divanı'na başvurarak serbest dolaşım haklarını aramaları konusu da gündeme gelmiştir (52).

Şubat 1987'de Batı Almanya'da yaşayan bir Türk vatandaşı, serbest dolaşım ilkesinden yararlanmak talebiyle Adalet Divanı'na başvurmuştur. Ancak Adalet Divanı,

"Türkiye-AT Ortaklık Anlaşması'nın 12. maddesinde, katma protokolün de 36. maddesinde yer alan Türk işçilerinin serbest dolaşımının 1 Aralık 1986 tarihinden

itibaren otomatik olarak geçerli olması gerektiği tezi, hukuki dayanaktan yoksundur. Çünkü, anlaşmanın bu maddelerinde konunun, iki taraf arasındaki en yüksek organı oluşturan Ortaklık Konseyi tarafından karara bağlanacağı belirtilmiştir. Oysa bu konsey toplanarak herhangi bir karar almış değildir.." (53)

gereğesiyle, serbest dolaşım ilkesinden yararlanma talebini geçersiz bulmuştur.

Böylece antlaşmalar gereği Türkiye serbest dolaşım hakkını elde etmiş gibi görünse de, bu ilkenin uygulamada gerçekleşmesi henüz söz konusu olmamıştır.

Kısaca yinelemek gerekirse, serbest dolaşım uygulamasının başlatılmamasının yanısıra, Türkiye'nin sanayi ürünlerindeki yükümlülüklerinin artması ve tarım ürünlerindeki avantajlarının erozyona uğraması, Geçiş Dönemi'nde Avrupa Topluluğu ile ilişkilerde karşılaşılan temel sorunları oluşturmuştur.

DİPNOTLAR

- (1) Bkz. Birinci Geçici Anlaşma, Son Senet ve Eki, Resmi Gazete, 18 Ağustos 1971, No. 13930. Ayrıca, Birinci Geçici Anlaşmayı Uzatma Anlaşma, Resmi Gazete, 31 Ağustos 1972, No. 14292.
- (2) Ayrıntılı bilgi için bkz. M. Ali Birand, Türkiye'nin Ortak Pazar Macerası 1959-1985 (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1985), ss. 183-283.
- (3) Bkz. Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem: 3, Toplantı: 2, Cilt: 15; Birleşim: 125, Oturum: 1, 5.7.1971. Katma Protokol Cumhuriyet Senatosu'nda 22 Temmuz 1971 tarihinde yapılan oylamada kabul edilmiştir. Bkz. Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Toplantı: 10, Cilt: 66; Birleşim: 92, Oturum: 1, 22.7.1971.
- (4) Katma Protokol Görüşmeleri için bkz. Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem: 3, Toplantı: 2, Cilt: 15; Birleşim: 123, Oturum: 1, 1.7.1971 ve Birleşim: 124, Oturum: 1, 2.7.1971. Bu konuda CHP grubunun, Hazırlık Dönemi'nin uzatılması yönündeki görüşlerini içeren konuşmalar için bkz. Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem: 3, Toplantı: 1, Cilt: 4; 8.5.1970. AP grubunun karşı görüşleri içinse bkz. a.g.e., 11.5.1970.
- (5) Katma Protokol, Başlangıç, Resmi Gazete, 29 Aralık 1972, No. 14406.
- (6) Katma Protokol, madde 1.
- (7) Katma Protokol, madde 2-35.
- (8) Katma Protokol, madde 36-42.
- (9) Katma Protokol, madde 43-56.
- (10) Katma Protokol, madde 57-64.
- (11) Katma Protokol, madde 7-20.
- (12) Katma Protokol, madde 21-30.
- (13) Katma Protokol, madde 31-35.
- (14) Katma Protokol, madde 36-41.
- (15) Katma Protokol, madde 49, 53.
- (16) Katma Protokol, madde 62-64.
- (17) Katma Protokol, madde 61.
- (18) Katma Protokol, madde 60.
- (19) Katma Protokol, madde 9.
- (20) Katma Protokol, madde 24.

- (21) Katma Protokol, madde 17-20.
(22) Katma Protokol, madde 25.
(23) Katma Protokol, madde 18, fıkrası 4.
(24) Bkz. Birand, a.g.e., ss. 292-294.
(25) İngiltere, İrlanda ve Danimarka'nın Topluluğa katılmaları ile ilgili dökümanlar için bkz. *Official Journal of the European Communities* No. L.73, Special Edition, 27.3.1972. Ayrıca Türkiye ile üç yeni üye ülke arasında imzalanan Tamamlayıcı Protokol TBMM tarafından onaylanana kadar yürürlükte olan Geçici Antlaşma'nın orijinal metni için bkz. *Resmî Gazete*, 29 Aralık 1973, No. 14757.
(26) Avrupa Topluluğu'nun, Avusturya, İsveç, İsviçre, İzlanda ve Portekiz'le yaptığı antlaşmaların orijinal metinleri için bkz. *Official Journal of the European Communities* No. L.300, 31.12.1972 ve No. L.301, 31.12.1972.
(27) Avrupa Topluluğu'nun, Norveç'le yaptığı Antlaşma'nın orijinal metni için bkz. *Official Journal of the European Communities* No. L.171, 27.6.1973.
(28) Avrupa Topluluğu'nun, Finlandiya ile yaptığı Antlaşma'nın orijinal metni için bkz. *Official Journal of the European Communities* No. L.328, 28.11.1973.
(29) Bkz. söz konusu antlaşmalarda 3. madde ve 1 No.lu Protokol.
(30) Bkz. söz konusu iki antlaşmada 3., 4. maddeler ve 2,6 No.lu Protokol'ler.
(31) Özer Çınar, "AET'nin tekstil kısıtlaması ve Türkiye" *Cumhuriyet*, 10.3.1987.
(32) a.g.e.
(33) a.g.e.
(34) Gülten Kazgan'ın "AET için, cesaret yetmez" başlıklı haber yazısında yer verilen görüşü, *Hürriyet*, 30.11.1988.
(35) İzzettin Önder'in "Büyüklükler AET'ye hazır" başlıklı haber yazısında yer verilen görüşü, *Hürriyet*, 21.11.1988.
(36) Demir Demirgil, "Avrupa Topluluğu ve Türkiye" başlıklı 11. İktisatçılar Haftası'nda "Avrupa Topluluğu ve Türk Sanayii" konusunda yapılan konuşmanın metninden, *İktisat Dergisi* (Haz.-Tem. 1987), s.63.
(37) a.g.e., s.64.
(38) a.g.e.
(39) Katma Protokol, madde 33-34.
(40) Katma Protokol, madde 35.
(41) Bkz. Birand, a.g.e., ss. 295-297.
(42) Gülten Kazgan, "Avrupa Topluluğu ve Türkiye" başlıklı 11. İktisatçılar Haftası'nda "Avrupa Topluluğu ve Türk Tarımı" konusunda yapılan konuşmanın metninden, *İktisat Dergisi* (Haz.-Tem. 1987), s.86.
(43) Katma Protokol, madde 36.
(44) Türk basınında vize uygulamaları hakkında çıkan yazılarla ilgili olarak bkz. *Cumhuriyet*, 5.10.1980, 15.10.1980, 16.10.1980, 26.10.1980, 5.11.1980; *Milliyet*, 8.10.1980, 25.10.1980; *Hürriyet*, 10.10.1980, 11.10.1980, 23.10.1980, 30.10.1980, 31.10.1980, 5.11.1980; *Günaydın*, 13.10.1980, 31.10.1980, 4.11.1980, 5.11.1980, 9.11.1980, 10.11.1980; *Tercüman*, 5.10.1980, 6.10.1980, 7.10.1980, 23.10.1980, 25.10.1980, 27.10.1980, 6.11.1980.
(45) *Cumhuriyet*, 11.7.1985.
(46) *Milliyet*, 11.7.1985.
(47) a.g.e.
(48) a.g.e.
(49) *Cumhuriyet*, 11.2.1987.
(50) Bu konuda Ankara Üniversitesi SBF Devletler Hukuku Profesörü Hüseyin Pazarıcı ve İstanbul Üniversitesi SBF Devletler Hukuku Doçenti İzzettin Doğan'ın görüşleri ile ilgili olarak bkz. *Cumhuriyet*, 3.12.1986.
(51) Pazarıcı, *Cumhuriyet*, 3.12.1986.
(52) Bkz. a.g.e.
(53) *Cumhuriyet*, 20.5.1987.